

## КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ТВОРІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ТА ЛІНИ КОСТЕНКО У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

*У статті актуалізовано питання застосування методу компаративного аналізу в шкільному курсі української літератури, зокрема й у його варіативній частині. Акцентовано, що інтенсивне використання поетами інтертексту обумовлене не лише особистими вподобаннями, а й їхньою інтенційованістю на інтелектуалізм, вживання артефактів світової культури як інваріативних і/або варіативних прототекстів. Наголошується на тому, що врахування цих аспектів сприяє успішному вивченню творчості письменників як Григорія Сковороди, так і Ліни Костенко. Також розглянуто традиції та новаторство, експліковані в процесі інтертекстуального цитування у творчій парадигмі поетів та завдяки застосуванню методу компаративного аналізу під час вивчення на уроках літератури та курсів за вибором відповідних тем. Звернуто увагу на тяжіння до культурництва, інтелектуалізму, які притаманні творчості Григорія Сковороди і Ліни Костенко.*

*Окреслено форми Сковородівської інтертекстуальності у ліриці Ліни Костенко. Запропоновано ефективні види навчальної діяльності, що сприятимуть осмисленому розумінню старшокласниками народнопоетичного колориту, творчої інтуїції, філософського спектру настроїв і думок, символізму – того, що єднає творчі парадигми Григорія Сковороди та Ліни Костенко.*

*Дане дослідження поглиблює інтерпретаційне поле та сприяє кращому розумінню вивчення творчості Ліни Костенко старшокласниками. Твори сучасної поетки наділені філософським та мистецьким пафосами, що перегукуються із творами українського просвітника Григорія Сковороди.*

*Завдяки застосуванню методу компаративного аналізу на уроках літератури та курсах за вибором, під час вивчення відповідних тем, вдається досягнути бажаних результатів літературного дослідження творчості письменників XVIII та XX-XXI століть, глибоко осмисливши кожен твір зокрема.*

**Ключові слова:** *шкільна літературна освіта, українська література, методика навчання, компаративний аналіз, інтерпретація, інтертекст, символ.*

**Постановка проблеми.** Одним із ефективних методів шкільного вивчення творчості письменника є компаративний аналіз. Специфіка художнього твору увиразнюється, коли твір розглядається з урахуванням літературного контексту. Порівняльні інтерпретації літературного тексту, що передбачають дослідження шляхом зіставлення спільних і відмінних ознак у мистецьких творах, сприяють глибокому осмисленню учнем-читачем творчості письменника.

Компаративний або порівняльно-історичний шлях аналізу творів художньої літератури (від лат. *comparativus* – порівняльний) – це порівняльне вивчення літератур, процесів їхнього взаємозв'язку, взаємодії, взаємовпливів на основі порівняльно-історичного підходу. Здійснити спробу дослідження такого аналізу в сучасній літературній освіті, зокрема через проведення паралелей у творчості Григорія Сковороди і Ліни Костенко, варто, оскільки твори цих письменників вивчаються у шкільному курсі української літератури, а також є фоном для опрацювання деяких мистецьких категорій, зокрема в системі курсів за вибором (спецкурсів, факультативів).

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання компаративного аналізу досліджували літературознавчі та науковці-методисти, зокрема Л. Білецький, О. Білецький, В. Будний, Г. Вервес, А. Волкова, Я. Гарасим, М. Гнатюк, Л. Грицик, Р. Гром'як, М. Ільницький, І. Лімборський, М. Наєнко, Д. Наливайко, С. Росовецький, Г. Сиваченко, М. Ткачук, Д. Чижевський, Ю. Ковбасенко.

**Мета статті** – розкриття специфіки застосування методу компаративного аналізу під час шкільного вивчення творчості Григорія Сковороди і Ліни Костенко.

**Виклад основного матеріалу.** Для поезії Ліни Костенко знаковою є постать Григорія Сковороди як мірило істинності життєвих цінностей. Основою поетичної інтерпретації життєвого шляху Г. Сковороди стають пошуки внутрішньої гармонії, душевного прозріння. У Ліни Костенко постать Сковороди виступає мірилом істинності життєвих цінностей («Ой ні, ще рано думати про все...»). Поетеса звертається до автора знаменитої сентенції «Світ мене ловив, але не спіймав», перефразовуючи її: «Світ мене ловить, ловить, доганя» [5; 120]. Саме ці рядки можна вдало використати як епіграф до уроків вивчення творчості Ліни Костенко. Життєва позиція самої поетки, так і героїні її твору Марусі Чурай втілена у цій цитаті.

Більш розгорнуте трактування постать Г. Сковороди здобуває в *романі у віршах «Маруся Чурай»*, що рекомендований чинною програмовою для розгляду в 11 класі: мандрівний дяк залишає героїню, оскільки боїться прикипіти до неї серцем.

Розділ «Проща» є надзвичайно важливим для аналізу учнями, тому вчителеві варто продумати запитання і завдання для бесіди. Орієнтовно вони можуть бути такими:

- Із якою метою Ліна Костенко вводить у твір «Маруся Чурай» образ автора?
- В яких рядках висвітлено призначення дяка і його приреченість на пожиттєву самотність?
- Яку життєву мудрість перейняла Маруся Чурай від дяка?

Доречними ці запитання будуть і для проведення дискусії, що вдало можна закінчити, запропонувавши одинадцятикласникам за допомогою ресурсу [wordart.com](http://wordart.com) створити хмари слів (тегів), відобразивши життєві цінності кожного із героїв твору.

Фольклорні пісні, фрагменти яких уводяться до тексту роману «Маруся Чурай», увиразнюють масштабні картини українського життя періоду визвольної боротьби під проводом Богдана Хмельницького. Так, розділ «Полтавський полк виходить на зорі» є розгорнутою алюзією на народну пісню «За світ встали козаченьки», яка вивчається у 8 класі в розділі «Усна народна творчість». Алюзія належить до тих основних прийомів, що дозволяють авторці витворити низку епізодів, у яких художня правда поєднується з історичною. До таких належить епізод спільної мандрівки Марусі з дяком, в якому вгадуються риси Григорія Сковороди.

У розділі «Проща» поетеса вдається до парафрази (видозмінена сентенція Сковороди «Світ ловив мене, та не спіймав»); уявна пісня Марусі про повернення козака Байди на землю, де тепер його катують уже не турки, а онук, Байда-Вишневецький). Варто зауважити, що саме дяк слугує тією ключовою постаттю, яка вводить інтертекстуальність як особливий пласт взаємодії культурних традицій, що в термінології постмодернізму можуть бути позначені як тексти. Саме образ книги належить до центральних у творі.

Роман відкривається розділом «Якби знайшлась неопалима книга». Легенду «Неопалима купина» (за Є. Шморгуном) можна запропонувати як п'ятикласникам (коли вони вивчають міфи і легенди давніх українців у розділі «Світ фантазії і мудрості»), так і одинадцятикласникам. Дяк, розповівши дівчині про великих літописців античності, звертається до Марусі із риторичним питанням: «А хто напише або написав велику книгу нашого народу?». Відповідно, слово, втілене в літописі чи народній пісні, постає основним носієм історичної пам'яті, і якщо її втратити, можна зайняти позицію Гриця Бобренка.

На факультативних заняттях чи літературних спецкурсах, а також уроках «Мистецтва» можна звернутися не до програмових, але не менш наповнених ідейно-філософським змістом, поезій Ліни Костенко. Зауважимо, що постать мандрівного філософа, як і митця-відлюдника («Ван-Гог», «Настане день, коли собі скажу...», «Діалог у паризькому Салоні»), знакова

для творчості Ліни Костенко. Уже у ранній поемі-казці *«Мандрівки серця»* поетеса акцентує на проблемі вибору між шляхом пізнання і сімейним затишком. У розділі *«Розпусна удовиця»*, який пізніше був включений поетесою до її *«Вибраного»*, художньо апробовано епізод, який пізніше втілиться в *«Марусі Чурай»*: «Е-е-е, поки не пізно, треба прощатись, / А то тут можна навіки зостатись» [2]. Ця проблема є ключовою й у вірші *«Любов Нансена»*, ліричний герой якого змушений обирати між коханням жінки і мрією свого життя – відкриттям Північного Полюсу. Таким чином, постать Григорія Сковороди становить один з інваріантів проблеми долі мислителя / митця / героя в суспільстві, вибору, відповідальності й самореалізації.

Не лише сама постать філософа-просвітника викликає інтерпретацію в поетки Ліни Костенко. Провідним є мотив проминальності у світі, який «ловить, ловить, ... доганя» у вірші *«Ой ні, ще рано думати про все...»*. Антитетичний мотив утворення вічних цінностей. Ця уявна подорож «живої з кам'яним» викликає почуття подолання плину часу, за умови якої був створений *«Сад божественних пісень»*.

Нелегка творча доля Ліни Костенко зумовила появу в її поезії мотиву морального стоїцизму митця, який став на прою зі «світом». Недарма супутниками і співрозмовниками поетеси є Сковорода, Шевченко, Пушкін, ті, – кого світ ловив, але не впіймав... У віршах Ліни Костенко про поетів-співців не раз прохоплюється щось особисте, зі сфери її власних болей. Ліричний герой поетичної збірки Г.Сковороди *«Сад божественних пісень»* і лірична героїня поезії *«Ой ні, ще рано думати про все»* завжди в русі, хоча й живуть у різні часи. Спостерігаємо за шаленим плином: «світ мене ловив»... В аспекті зазначеного учням можна запропонувати завдання: написати твір-роздум на тему *«Яку людину може наздогнати світ?»*.

Особливого смислового навантаження набуває протиставлення світу природи (мудрого й гармонійного) світові людей. Найбільш показовою серед когорти шістдесятників у цьому відношенні, очевидно, є творчість Ліни Костенко, в якій потужної семантизації набувають образи лісу (*«Ліс»*, *«Мене*

*вже виглядають ті ліси», «Обступи мене ліс, як в легенді про князя Хетага»*) і саду (*«Слайди», «Мене ізмалку люблять всі дерева», «Виходжу в сад. Він чорний і худий»*) як втілення щирості, духовних цінностей, природної гармонії. Практикуючи компаративний аналіз можна запропонувати учням відтворити у презентаційній роботі цю гармонію в слові й на художніх полотнах (зокрема українських художників), застосовуючи сервіси Sway, Prezi, PowToon і розміщуючи матеріали в Google Classroom чи на Padlet платформі. Такі презентаційні роботи є гарною мотивацією навчальної діяльності учнів не лише на уроках, а й на заняттях літературних спецкурсів.

Очевидним є долучення поетеси до великої літературної традиції, в якій сад асоціюється з духовним простором, ізольованим від життєвої метушні. Так, у вірші *«І засміялась провесінь: – Пора!»* зустрічаємо пряму вказівку на *«Сад божественних пісень»* Григорія Сковороди. Образний ряд драматичної поеми *«Сад нетанучих скульптур»* вибудований довкола констант істинного і облудного мистецтва. Скульптури зі снігу, створені на догоду можновладцям, протиставляються вічним цінностям мистецтва, які, відповідно, утворюють сад – духовний простір, вільний від моди й кон'юнктури. Семантичне навантаження образної константи «ліс» у творчості поетеси подібне до тих символічних значень, які акумулює в собі образ саду. Протиставлення лісу людському соціуму в багатьох випадках стає втіленням одвічного протистояння митця і політичної системи. Зауважимо, що чинною програмою з української літератури не передбачено вивчення цих творів, але на уроках позакласного читання чи курсів за вибором можна проаналізувати ці поезії.

У віршах *«Люблю чернігівську дорогу»* та *«Я кину все, я вірю в кілометри»* авторка апелює до пантеїстичних уявлень, обожнення природи, залишки якого так чи інакше спостерігаються в культурах багатьох народів, у тому числі й українського. Найяскравіше риси пантеїзму проявляються в особливій символізації образу дерева, який належить до художніх констант творчості поетеси (*«Мене ізмалку люблять всі дерева», «Несе Полісся в*

кошиках гриби», «Осінь дикунська»). Тож доречно було б, проаналізувавши баладу «Вільшаний король» Й. Гете на уроці зарубіжної літератури, використати момент залюблення в природу у поезії Ліни Костенко «Мене ізмалку люблять всі дерева» і розгорнути дискусію щодо зв'язку людини і природи.

Водночас образ саду виявляє у творчості Ліни Костенко конотації, явно пов'язані із християнською культурною традицією, передусім філософською системою Григорія Сковороди. Образ саду має символічний характер і здобуває різні значення, залежно від авторських інтенцій. Сад постає і метафорою світу, і сакральною територією, пов'язаною з внутрішнім життям людини (традиція, що виразно простежується у творчості Тараса Шевченка). Так, у вірші «Виходжу в сад. Він чорний і худий» лірична героїня усвідомлює власний зв'язок із деревами саду, в якому виросла («Чужі приходять в час твоєї щедрот, а я прийшла у час твого смутку» [5, с. 186]. Отже, поетеса послуговується образністю різних культурних систем як своєю «абеткою», що дозволяє їй уповні вжитися в контекст певної епохи. Світосприйняття Ліни Костенко можна охарактеризувати як культурологічне: постаті міфічних героїв, елементи пантеїстичного світогляду, язичницького міфу чи біблійні сюжети є тими образними матрицями, які слугують поетесі для втілення філософських роздумів над долею митця, уроками історії тощо.

Варто зупинитися на кількох суттєвих рисах індивідуально-авторського стилю Ліни Костенко, що мають безпосереднє відношення до інтертекстуальних зв'язків її творчості, належачи, однак, до сфери підтексту й не здобуваючи безпосередньо-текстуального втілення.

Акцентуємо на вже згадуваних творах Ліни Костенко, в яких постає образ Григорія Сковороди. Постать філософа якнайкраще відповідає провідним інтенціям творчості Ліни Костенко – вірність своєму покликанню і призначенню, стійкість перед численними спокусами, духовний аристократизм. У романі «Маруся Чурай» зустрічаємо вказівки на постать

Григорія Сковороди як прототипа мандрівного дяка-супутника героїні. Однак славетний мислитель з'являється в поезії Ліни Костенко не тільки в конкретно-історичному вияві. Реальна постать Григорія Сковороди стає підґрунтям для творення цілої галереї образів, що втілюють певні філософські інтенції поетеси. У цьому випадку йдеться про образ мислителя-відлюдника, філософа-аутсайдера. А от постать мудреця-дивака належить до провідних у творчості Ліни Костенко («Ходить дивний чоловік по лісу», «У селі одному на Поділлі»). У вірші «Ходить дивний чоловік по лісу» питання, поставлене ліричною героїнею філософу, звучить як явний натяк на Діогена, що ходив у день з ліхтарем і на питання «Чого шукаєш?» відповідав: «Шукаю людину». Алюзії на відомі сентенції античного і українського філософів («Шукаю людину» і «Пізнай себе») поглиблюють зміст поетичної мініатюри, надаючи їй рис імпліцитного тексту, характерного для творчого мислення Ліни Костенко, і водночас – на промовисту метафору, що відображує саму сутність життя, в якому перевагу над матеріальним віддано духовному (образ порожнього кошика як втілення свідомої відмови від суєти й матеріальних набутків):

Ходить дивний чоловік по лісу.

Дивиться, дивиться, шарудить у осінньому листі.

Розгортає траву, копирсає паморозь моху.

– Що ви, – кажу, шукаєте?

Каже: – Себе. –

У всіх повні кошики грибів.

А в нього порожній [5, с.60].

Мотив пошуку, як і постать дивака, з'являється і у творі «У селі одному на Поділлі», герой якого, дід Карпенко, вперто шукає у степу захований скарб. Як і у згаданому вірші, тут маємо протиставлення романтичного героя, який вірить у диво, обивателям («І дурний в очах всього народу – / Вже вкотре! – йде додому дід» [1, с.109]). До цього самого типу персонажа належить і Дурний Чоловік із раннього ліро-епічного твору авторки, «Казки



про Мару»: мудрець, якого обивателі прозвали «дурним», залишає світ людей, щоб оселитися в лісі. Цей образ співвідноситься у творі з Мудрою Бабою, у якій неважко впізнати риси фольклорної Яги.

**Висновки.** Світосприйняття Ліни Костенко можна охарактеризувати як культурологічне, класичне, інтерпретоване, «сковородівське». А відтак постаті міфічних героїв, елементи пантеїстичного світогляду, язичницького міфу чи біблійні сюжети є тими образними матрицями, які слугують поетесі для втілення філософських роздумів над долею митця, уроками історії тощо. Запропоновані в статті приклади компаративного аналізу – це не лише прямі інтерполяції Ліною Костенко елементів творів Григорія Сковороди, а й залучення до значно ширшого інтермедіального простору. Адже компаративне вивчення творчості письменників підвищує ефективність шкільного літературного навчання, допомагає учням зрозуміти єдність світового і національного літературного процесу, та, водночас, пізнати індивідуальні особливості авторського стилю.

#### ***Використана література:***

1. Костенко Л. Вибране. Київ: Дніпро, 1989. 559 с.
2. Костенко Л. Маруся Чурай. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. 224 с.
3. Костенко Л. Річка Геракліта ; упоряд. та передм. О. Пахльовської; худож. С. Якутович. Київ : Либідь, 2011. 288 с.
4. Костенко Л. Сад нетанучих скульптур: Вірші, поема-балада, драматичні поеми. Київ: Рад. письм., 1987. 207 с.
5. Костенко Л. Триста поезій. Вибрані вірші. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. 416 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 752 с.
7. Нечволод Л. І. Сучасний словник іншомовних слів. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. 768 с.
8. Сковорода Г. Вибрані твори. Київ: Дніпро, 1971. 136 с.

9. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10–11 клас. Рівень стандарту, академічний рівень» (зі змінами) : Наказ МОН України від 14.07.2016 № 826. [Електронний ресурс]. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B8Oubn6KmnopNGk1NXRmVGlhLWVDN3FRLXIMY3o3Y0M3Vm1j/view?usp=sharing>

#### *References:*

1. Kostenko L (1989). Vybrane [Selected]. Kyiv: Dnipro, 1989. 559 s. [in Ukrainian].
2. Kostenko L. Marusya Churaj [Marusya Churaj]. Kyiv: A-BA-BA-GA-LA-MA-GA. 224 s. [in Ukrainian].
3. Kostenko L. Richka Geraklita [Heraclitus River]. Kyiv : Lybid, 2011. 288 s. [in Ukrainian].
4. Kostenko L. Sad netanuchyx skulptur: Virshi, poema-balada, dramatychni poemy [Garden of non-melting sculptures: Poems, ballad-poems, dramatic poems]. Kyiv: Rad. pysm., 1987. 207 s. [in Ukrainian].
5. Kostenko L. Trysta poezij. Vybrani virshi [Three hundred poems. Selected poems]. Kyiv : A-BA-BA-GA-LA-MA-GA, 2012. 416 s. [in Ukrainian].
6. Literaturoznavchij slovnyk-dovidnyk [Literary dictionary-reference book] / R. T. Gromyak, Yu. I. Kovaliv , V. I. Teremka. Kyiv: VCz «Akademiya», 2006. 752 s. [in Ukrainian].
7. Nechvolod L. I. Suchasnyj slovnyk inshomovnykh sliv [Modern dictionary of foreign words]. Kharkiv: TORSING PLYuS, 2007. S. 525. [in Ukrainian].
8. Ukrayinska literatura. Programa dlya zagalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. 10–11 klas. Riven standartu, akademichnyj riven» (zi zminamy): Nakaz MON Ukrayiny vid 14.07.2016 № 826 [Ukrainian literature. The program for secondary schools. Grades 10–11. Standard level, academic level” (as amended): Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 14.07.2016 № 826]. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B8Oubn6KmnopNGk1NXRmVGlhLWVDN3FRLXIMY3o3Y0M3Vm1j/view?usp=sharin> (data zvernennia: 18.09.2020).

9. Skovoroda G. Vybrani tvory [Selected works]. Kyiv: Dnipro, 1971. 136 s. [in Ukrainian].

***Diachok S. O. The comparative analysis of Hryhoriy Skovoroda's and Lina Kostenko's works in the curriculum of Ukrainian literature.***

*In the article it is mainstreamed the usage of comparative analysis method in the curriculum of Ukrainian literature, especially in its variative part. It is emphasized that the intensive usage of intertext by the poets is caused by not only personal preference, but also their intention to intellectualism, the usage of world culture artifacts as invariant or variant prototexts. It is stressed out that taking these aspects into account leads to successful studying of the works of both poets, Hryhoriy Skovoroda and Lina Kostenko. The traditions and innovations are also studied which are explained in the process of intertextual quotation in the creative paradigm of the poets and thanks to the application of comparative analysis method while studying at literature lessons and courses due to the choice of certain themes. It is paid attention to the tendency to culture and intellectualism which are immanent in the works of Hryhoriy Skovoroda and Lina Kostenko.*

*The forms of Skovoroda's intertextuality are described in Lina Kostenko's lyric poetry. The effective kinds of teaching activity were propounded and they will help the senior pupils to understand properly the folk tonality, creative intuition, philosophical spectrum of moods and thoughts, symbolism - everything that unites Hryhoriy Skovoroda's and Lina Kostenko's creative paradigms.*

*Certain research extends the interpretative sphere and leads to better understanding in studying of Lina Kostenko's works by the senior pupils. The works of modern poetess are full of philosophical and artistic enthusiasm which go together with the works of Ukrainian enlightener Hryhoriy Skovoroda. Owing to the application of comparative analysis method at literature lessons and courses due to the choice of certain themes it is possible to reach certain results in literature research of the poets' works XVIII and XX-XXI centuries and to comprehend each work in particular.*

***Key words:** school literature education, Ukrainian literature, teaching methods, comparative analysis, interpretation, intertext, symbol.*

***Відомості про автора:***

**Дячок Світлана Олександрівна** – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України

*Svitlana\_82@ukr.net*

**Diachok Svitlana Oleksandrivna** – the Candidate of Philological Science, Senior researcher of Ukrainian literature teaching department at the Institute of Pedagogic of the National academy of pedagogical science in Ukraine

*Svitlana\_82@ukr.net*